

Олександр ТАРАНЕНКО

Інститут мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України
вул. Грушевського, 4, м. Київ, 01001, Україна
Електронна пошта: oataran99@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕМІНУТИВ ЯК ВИЯВ НАЦІОНАЛЬНОЇ МЕНТАЛЬНОСТІ: ТАК І НІ¹

У статті привертається увага до того, що в обговоренні питання про мотиваційні основи емоційно-оцінних конотацій системи українських демінутивів і традиції їх уживання (зокрема, про укр. *воріженьки*) не можна зводити цю мотивацію тільки або переважно до особливостей українського національного менталітету, як це нерідко буває, а саме до «кордоцентричності» українців. Творення і функціонування таких одиниць визначається значно складнішим комплексом як позамовних, так і власне мовних чинників. Це: а) дійсна зумовленість їх у відповідних випадках найзагальнішим прагматичним (з розподілом позитивних і негативних оцінок між назвами приємного, потрібного — неприємного, шкідливого) і конкретнішими соціально-історичними та географічними факторами життя українського народу, що, у свою чергу, могло, безперечно, стимулювати формування відповідних аспектів його національної ментальності. Однак справді наявний у таких формах емоційно-чуттєвий компонент не зводиться тільки до вираження пестливості. Це також кілька інших конотативних комплексів (вираження іронії, зневажливості та ін., а також підкресленої скромності мовця); б) формування нової української літературної мови переважно на народнорозмовній основі з наявністю також фольклорного елементу, тобто стилеві традиції літературної мови. Тому в ряді випадків такі демінутиви являють собою тільки певну стилістично забарвлену форму без відповідного змісту — це своєрідні штампи, що виникали в народній поезії як механічне перенесення демінутивно-емоційного оформлення на різні слова, якими є, зокрема, й деякі назви «ворогів»; в) як наслідок цього — порівняно висока продуктивність словотвірної системи української мови в плані творення розмовних дериватів як зі зменшувальними, так і, навпаки, зі збільшувальними суфіксами, що мають значення розміру, інтенсивності й на цій основі — оцінки, тобто фактор особливостей її структури.

Ключові слова: український демінутив, мова і ментальність, українська ментальність, «кордоцентричність» українців, укр. *воріженьки*.

¹ Це розширена версія попередньої статті автора на таку тему [див.: Тараненко 2012].

Цитування: Тараненко О. Український демінутив як вияв національної ментальності: так і ні. Мовознавство. 2026. № 2. С. 30–51. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-2-003>

Citation: Taranenko O. (2026). Ukrainskyi deminutiv yak vyjav natsionalnoi mentalnosti: tak i ni [The Ukrainian diminutive as a manifestation of national mentality: yes and no]. *Movoznavstvo*, (2), 30–51. [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.33190/0027-2833-347-2026-3-003>

Стаття опублікована за ліцензією CC BY-SA 4.0 (<http://creativecommons.org/licenses/by-sa/4.0/>)

1. Український демінутив як вияв «кордоцентричності» українців?

Як одне з яскравих власне мовних свідчень на підтвердження популярного уявлення про емоційність, сентиментальність, ліризм, мрійливість — словом, «кордоцентричність» ментальності українців ² звичайно згадують ши-року наявність у системі словотворчих засобів української мови демінутив-но-оцінних форм з пестливим значенням, причому не тільки в іменниках (*дівчинонька, чумаченько, місяченько, художонька, мандрівочка, коханнячко* та багато інших), а й у прикметниках, числівниках, прислівниках, дієсловах (в інфінітивах — у так званій дитячій мові), займенниках, частках, вигуках: *вірненький, вірнесенький, трійко, додолоньку, додомоньку, гараздненько, спатки, спатоньки, спаточки, спатусі, спатуні, спатуненьки, саменький, тесечки, люлі-люлечки, ой лишенько!* та багато інших (так, у колискових: «*Соньки-дрімки в колисоньку <...>*» і под.). Таке сприйняття українсько-го демінутива, цілком природне й зрозуміле на рівні повсякденної мовної свідомості, звичайне в трактуванні аматорів ³, не є чимось незвичним та-кож і в мовознавчому середовищі, особливо протягом останніх десятиліть у зв'язку з активним розвитком етнолінгвістики, лінгвокультурології, ког-нітивної лінгвістики, зіставної семантики [див., наприклад: Кривоносюк; Радевич-Винницький 1997 : 216–218; Голубовська : 56–57, 64; Кочерган : 332–333; Жайворонок : 24–25; Ткаченко : 14] ⁴. Так, серед «переваг» україн-ської мови перед російською у системі словотворення наводять і багатство зменшувально-пестливих форм [Пінчук, Червяк : 84].

Трактування цього явища з погляду відбиття в ньому української націо-нальної ментальності, зокрема з підкресленням «позитивності» моральних якостей українського народу, вже ввійшло до зіставних міжмовних дослі-джень, особливо на фоні відповідних форм у російській мові, яка продов-жує лишатися в масовій свідомості основним іномовним тлом для підходів до оцінювання зображально-виражальних можливостей української мови ⁵.

² Як відомо, таке трактування національного характеру й національного темпераменту українців, яке йде ще від П. Юркевича (XIX ст.), у XX ст. було представлено в поглядах В. Липинського, Дм. Чижевського, М. Шлемкевича, Є. Онацького та ін., які вбачали в цих рисах «української душі» як позитивні, так і негативні (емоційність — на шкоду інтелекту і волі, мрійливість — на шкоду соціальній активності) сторони. При цьому наводяться також враження іноземців від української мови — наприклад, французьких авторів XVII–XVIII ст. про те, що мова козаків дуже ніжна, вишукана, сповнена зменшувальних форм та незвичайно витончених зворотів [Радевич-Винницький 1997 : 216; Радевич-Винницький 2006 : 61].

³ Наприклад: «Казково глибока поетична творчість та сердечна добрячість українського народу віддзеркалюється і в мові. Жодна мова у світі не має навіть і приблизно таких пестливих форм, що їх має українська» (автор демонструє це на прикладі досить розгалуженого словотвірного гнізда на основі іменника *мама*) [Штепа : XXIII].

⁴ Можна відзначити у зв'язку з цим, що в радянський час (від середини 30-х років) на аспектах кореляції українського демінутива з національною ментальністю не наголошувалося [див., наприклад: Чернецький].

⁵ Демінутивні утворення з емоційно-оцінними конотаціями різною мірою поширені також, як відомо, в інших слов'янських мовах [див., наприклад, огляд у різних мовах: Manjšalnice...], причому також не тільки в іменниках, а й у межах різних частин мови — наприклад, у вигуках: рос. *агушеньки, баиньки (баюшки), ладушки*, чес. *ahojky, ahojček, nazda rky, nazda' rek, sbohemky, čauky* [Manjšalnice... : 65, 123]; у пестливих дієслівних демінутивах з так званої дитячої мови: білорус. *спаткі, піткі, спатонькі, пітонькі* та ін. [див., наприклад: Мандельштам :

Так, серед українських емоційних демінутивів, похідних від *люди*, є пестл. *людоньки* і *людочки* («Ой, людоньки добрі, допоможіть!»), презирл. *людці*, тоді як у російській мові існує тільки неточний відповідник до останнього: зневажл. *людишки*; до демінутивів від *худоба* (*худобина*): *худібка* (*худобка*), фолькл. *худібонька* (*худобонька*), *худобинка*, *худібчина* — російська мова має тільки *скотинка*, *скотинушка*. У такій кордоцентричності «українське колективне несвідоме» постає як «наскрізь позитивне» [Кульчицький : 57; Храмова : 10], й особливо це мало б увиразнюватися в поширенні подібних пестливих форм на позначення явно не приємних мовцеві й навіть ворожих йому істот і явищ: фолькл. *бідонька*, *досадонька*, *невольенька*, *недоленька*, *чужиньонька*, *війнонька*, *воріженьки* і под. Звідси логічно випливають також твердження на зразок висловленого редакцією журналу в анотації книжки Є. Чак «Барви нашого слова»: «Українська мова — одна з найрозвиненіших у світі. Справді, це чи не єдина мова, в якій навіть слово *вороги* має лагідну форму — *воріженьки*» (пресслужба Жовтня. — Журнал «Жовтень», м. Львів, 1989, № 12, с. 115).

Проте, з іншого боку, таке розширене застосування форм вираження пестливості дістає й негативну оцінку як таке, що свідчить про «певну пасивність світосприйняття» [Голубовська : 56], а оскільки відомо, що жінки значно частіше за чоловіків схильні до вживання таких форм [див., наприклад: Hasselrot : 318; Дяконенко : 77; Кривоносюк : 500; Верещагин, Костомаров : 355], то це явище може бути ще одним аргументом на користь твердження про «жіночість» української психіки [див.: Радевич-Винницький 1997 : 201; Божко : 92; Безпаленко : 37–44]. Пестливе значення у формах на зразок *воріженьки* часто вбачають не тільки ті, хто захоплюється такою рисою української ментальності, а й ті, хто виступає, причому різко, проти вже усталеного образу українців як надто чутливого, сентиментального та мрійливого народу, який через свою доброту всіх і все жаліє. Пор., наприклад, у висловлюваннях з цього приводу відомих представників українського національного руху вже доби незалежності (від початку 90-х років) — з одного боку, в поета, культурного і громадського діяча: «Честь і гідність нашої нації тисячоліттями полягала в повазі до інших народів, навіть до ворогів, яких в українському фольклорі вибачливо іменували “воріженьками”» (Іван Драч. Важкі уроки українства. — Сучасність, 1993, ч. 11, с. 97); з другого боку, у політика, політв'язня радянських часів Михайла Гориня (1991 р.): «<...> в основі [причин поразки українських національно-визвольних змагань. — О. Т.] лежить проблема українського характеру, тобто галушкового

60–61; Чернецький]. Ледве чи можна, звичайно, погодитися з таким, наприклад, твердженням: «Унікальне, практично тільки російській мові властиве явище — зменшувальні суфікси є не тільки в іменниках (як в інших мовах), а й у прикметниках (*хроменькая*, *белесенький*), прислівниках (*быстренько*, *уютненько*), навіть займенниках (*ничегошеньки*), вигуках (*баиньки!*))» [Верещагин, Костомаров : 355]. Особливою регулярністю відзначається творення демінутивних форм іменників у чеській мові, в тому числі й на позначення абстрактних понять, причому, що також варто відзначити, зі значним переважанням одиниць з меліоративними (порівняно з пейоративними) конотаціями [див., зокрема: Volek : 415–416, 421]. Пор. іронізування на підставі таких особливостей чеського словотворення з особливостей ментальності самих чехів: «Нежен чех. Нежней, чем овечка. / Нет меж славян нежней человека: / дует пивечко из добрых кружечек, / и всё в уменьшительном: “пивечко”, “млечко”... / Будьте ласков, / пан Прохаско... / пан Ваничек... / пан Ружичек...» (Владимир Маяковский. Славянский вопрос-то решается просто, 1927 г.).

патріотизму, добродушності, психології людини, яка не вміє до глибини душі ненавидіти і, можливо, відповідно глибоко любити. Адже ця людина в своєму гімні може дозволити собі називати ворогів “воріженьками”», а коли хтось каже “воріженьки”, тобто в зменшеній формі, то навряд чи він зможе протиставити себе повністю і до кінця тим воріженькам» [цит. за: Радевич-Винницький 1997 : 217–218]. Подібним же чином у баченні цього демінутива очима інших представників українського соціуму, навіть науковців — з одного боку, наприклад: «Народ дивовижної душі, який навіть своїх заклятих недругів називає *воріженьки*» (В. Довгич, канд. філол. наук. — Журнал «Індоевропа», 1991, № 1, с. 2), «У нас навіть в Гімні толерантність до ворогів відчувається. Вони не вороги, а *воріженьки*» (Н. Черниш, соціолог. — Високий Замок, м. Львів, 13.02.2014, с. 7); з другого ж боку: «Деякі видання хворіють підсвідомим комплексом “меншого брата”, котрий будь-що хоче викричатися назло “старшому”, здійснюючи праведний гвалт або ж жалісливо скиглячи й проклинаючи “*воріженьків*”» (М. Фещук. — Українське слово, 20.04.2000), «Гойдали нас пестливі дзеньки-бреньки. / Не тільки “ненько” — мовили до мами, / Ми й ворогам казали: “*воріженьки*”... / І з козаків зробились козачками» (Анатолій Бортняк. Іронічні катрени. — Слово Просвіти, 14.05.2009).

На противагу цьому стверджують, що в російській мові більшість таких суфіксів характеризується аксіологічною амбівалентністю, виступаючи в тому числі вираженням семантичних нюансів зневаги, презирства, глузування, іронії [Голубовська : 57–58]⁶. Більше того, висловлюється думка, що «в українській мові нема і не було суфіксів, які в русистичі мають назву “уничительных і презрительных”» [Радевич-Винницький 1997 : 217].

2. Російський демінутив. Справді, якщо взяти систему демінутивно-оцінних суфіксів, то російська мова (якщо точніше, мовлення носіїв її літературної форми), з одного боку, виявляє меншу схильність до такого широкого, як в українській мові, творення й уживання форм з пестливим значенням. Пор. навіть таке твердження російського мовознавця (явно перебільшене й, безперечно, з відтінком снобізму): «У російському усному мовленні найчастіше уникають усіх різновидів так званих зменшувально-пестливих імен — *ручки, носик, чистенький, аккуратненький*, а їх уживання свідчить про поганий смак» [Ермакова : 85]. З другого ж боку, вона демонструє деякі інші моделі, загалом не характерні або менш характерні для української мови.

2.1. В історії російської мови (у феодальній Московській державі, особливо в XVI–XVII ст. у жанрах ділової писемності, а також і пізніше), як відомо, широко простежувалася практика принизливого називання і в тому числі самоназивання (як ознака мовного портрета соціальних низів і взагалі у спілкуванні між вищим і нижчим у соціальній ієрархії) людей (включно з боярами) і всього належного їм за допомогою демінутивних за формою пейоративних утворень (назва «уничительный», прийнята в російсько-

⁶ Автори зіставної стилістики обох цих мов відзначають, з одного боку, більшу частотність уживання одиниць зі зменшувально-оцінними суфіксами в українській мові порівняно з російською, з другого ж боку, — менший діапазон їхніх оцінних конотацій (з вираженням найчастіше пестливості, співчуття, схвалення), тоді як у російській мові, крім цього, це й відтінки поблажливої іронії, фамільярної зверхності, зневажливості, але також і покірливості, самоприниження [Пилинський : 96–103].

му мовознавстві для утворень такого роду є, безперечно, досить влучною). Наприклад: «Государю Борису Ивановичу бьют челом *Фектистка* да *Петрушко* Чоглок[о]вы. <...> *Людишка*, государь, наши и *крестьянишка* ездят к нам з *запасишком* и с *сенишком* и з *дровишками* <...>» (з чолобитної бояринові Морозову [цит. за: Булаховский : 172]), *Ивашко*, *Авдотья*, *холопишко*, *женка* і под. (Практику такого використання особових імен в офіційних документах для осіб, нижчих у соціальній ієрархії, було скасовано тільки на початку XVIII ст. за спеціальним указом Петра I [див., наприклад: Сусллова, Суперанская : 118–119].) Це згодом вилилося в манеру мовлення різночинців «Макарів Девушкіних» (герой повісті «Бедные люди» Ф. Достоевського): «чего *сердчишку* моему хотелось», «требуется, ну, *сапожишки* какие-нибудь, *платьишко*», «потому что я *смиренький*, что я *тихонький*, оттого что *добренький*», «в должность вхожу когда, так *бочком-бочком*» і т. д., «язык богаделок и приживалок», за висловом О. Купріна («Я питал и питаю отвращение к этим уменьшительным словам, признаку нищенства и приниженности» [див.: Козловская : 48]). Як зауважують дослідники, внаслідок подібного слововживання складається гнітюче враження соціальної забитості й постійного самоприниження таких людей [див.: Мандельштам : 342–343]. Така стилістика спілкування привела також узагалі до широкого функціонування в сучасній російській мові форм іменників з формантом *-ик-* для вираження конотацій зневажливості, іронічності, фамільярності (див. нижче).

2.2. Ось, наприклад, характерні зразки вживання в російській мові демінутивних за формою одиниць зі зверхньо-поблажливими або іронічно-зневажливими, фамільярно-пестливими (зокрема, у спілкуванні медиків з пацієнтами) або фамільярно-ввічливими (зокрема, у сфері обслуговування) конотаціями: «*детишкам* на *молочишко*», *ружьишко*, *золотишко*, «в *картишки* перекинуться», «*нервишки* пошаливают», *страстишка*, *одежонка*, «тут вот какое *дельце*», «будет одно *мероприятие*», «поставить к *стенке*» (розстріляти), «— Он бы в нас стрелял, не вынимая *папироски* изо рта!» (М. Шолохов. Тихий Дон), *музычка*, *С праздничком!*, «*Разговорчики* в строю!», *Документики!* (під час перевірки), *типчик*, *субчик*, *хозяйчик*, *актеришка*, *невичка*, «откатать *пальчики*» (дактилоскопувати), «*человечек* там один вас спрашивает», *народец*, «позвольте *расчетец* сделать», *документец*, «*неуязочка* получается», *формулировочка*, «разговоры под *водочку*», «возьмите *трубочку!*» (телефон), *адресок*, *браток* (як дружньо-фамільярне звертання до чоловіка), «за тобой *должок*», «разрешите *вопросик*», «*височки* подбрить?», «*уколькок* сделать», «позвольте ваш *портфельчик*» (у спілкуванні з «начальством» — з перебільшеною ввічливістю); «*Чистеньким* хочешь быть?!»; у прислівниках, особливо предикативних, у частках: *ясненько*, *чудненько* («Вот и хорошо, вот и *чудненько*»), *отличненько*, *понятненько*, *простенько*, *ладненько*, *добренько* («*Добренько*, я перезвоню»), *Ну, счастливенько!*, *культурненько*, явний новотвір *гламурненько* (пор., наприклад, констатацію «лавиноподібного поширення» з кінця XX століття утворень на зразок *беспощадненько*, *логичненько*, *эпичненько* [Фуфаєва]); у частках: *нетушки* (від *нет*), «Нет, *хренушки!*»; у вигуках: *Приветик!*, *Спасибочки!* *Опоськи!* (від *оп*, *она*). У російських прикметниках зі значенням ослабленого вияву ознаки значно помітніші порівняно з українською мовою змішані конотації співчуття, жалості та деякої зверхності, іронічної зневаги (*добренький*, *пьяненький* і под.) і навіть певної гидливості (у словах з особливо «небажаною»

для мовця семантикою: *жалкенький, несчастенький, убогонький, грязенький, потненький* і т. ін.). В ідіолектах деяких авторів (зокрема, в Максима Горького, В. І. Леніна) вживання таких прикметників особливо привертало до себе увагу.

3. Складніший конотативний комплекс українського демінутива.

Проте система зменшувально-оцінних суфіксів української мови також являє собою в аспекті обговорюваної проблеми не зовсім просте й однозначне явище.

3.1. По-перше, справді наявний у таких формах емоційно-чуттєвий компонент не зводиться тільки до вираження пестливості. Це також кілька інших конотативних комплексів.

3.1.1. Вираження зневажливості, наприклад: *людці, брехунець, злодюжка, п'яничка* і под., фолькл. *ляшки-панки*, а також гіркої або недоброї іронії — зокрема, у фольклорних демінутивах на позначення ворогів: «Ой, прийдеться вже *ляшенькам* в Польщу утікати». Саме з останньою конотацією звичайно виступає в сучасній українській мові слово *воріженьки* (*вороженьки*), ставши, зокрема, одним з ключових слів у дискурсах на теми гіркої історичної долі України та українців. Ця конотація переважає, безперечно, в його вживаннях у народнописаних текстах та в стилізації під них — з означеннями *лихії, злії, люті* і под. та відповідними дієсловами: «Брешіть, брешіть, *воріженьки*, / Я вас не боюся...», «Гей, не втішайтесь, / *Злії воріженьки*, / Та пригодоньці моїй!»); «Скривдили бідного сироту *вороженьки* *лихії*, бодай їм долі не було!» (з внутрішнього мовлення героїні), «— <...> розлучили, — каже, — нас *вороженьки* *люті*, не дали нам подружитися» (Михайло Коцюбинський. На віру)⁷. Пор. так само (хоча й зі значно рідшою вживаністю) в деяких інших мовах: рос. рідк. *врагуша* (*ворогуша*), *вражок* (Даль), чеськ. рідк. *perřitelek* (від *perřitel* «ворог»), нім. *Feindchen* (від *Feind* «ворог»; словники німецької мови не поспішають подавати цей демінутив, але в періодиці, в інтернеті він уживається).

3.1.2. Підкреслення скромності мовця (у мовленні про щось своє), його бажання «не виділятися» з навмисним применшенням («демінутивізацією») позначень цього «свого» (однак це не стилістика самоприниження «Макарів Девушкіних» — це своєрідна «мейозисність» стилю, властива мовленню «простих» (як соціально, так і індивідуально) людей і характерна для української мови, очевидно, більше, ніж для російської: «[Недоросток:] <...> Та й якесь там і *хазяйствечко* водиться: (ніби зневажливо) сім пар волів у лузі, а чотири в плузі, вівці у вигоні, коні на припоні...» (Степан Васильченко. Недоросток); «[Кандзюба:] <...> Слава тобі Господи! Є *воликів* пар, може, двадцятєро <...> Є й *коров'ят* з п'ятнадцятєро та *овечат* там чи дві сотні, чи й більш» (Григорій Квітка-Оснóв'яненко. Сватання на Гончарівці); «Маю сякий-такий *капіталець* — *сотеньку-другу, хатку, пару воликів*».

3.1.3. Сама ж конотація пестливості, крім значення власне ласки і взагалі повного схвалення у ставленні до об'єкта позначення, має ще й такі відтінки вираження:

⁷ Наявність саме цієї конотації, а не вираження пестливості в слові *воріженьки* відзначалося ще в першому досить докладному описі складу та функціонування слів зі зменшувально-емоційними суфіксами в українській мові — щодо «іронічних указівок на занадто вже велику м'якість вдачі українського народу, що навіть ворогів зве “воріженьками”» [Дяконенко : 73, 90–91].

а) жалість, співчуття до самого себе та до того, кому або чому мовець співчуває: фолькл. *недоленька, неволенька, роботонька* і под., «*Рученьки терпнуть, злипаються віченьки...* / Боже, чи довго тягти? / З раннього ранку до пізньої ніченьки / Голкою денно верти» (Павло Грабовський. Швачка); з можливим емоційним підсиленням, як-от розм. *горечко, лишенько* і под. (у російському фольклорі кількість таких демінутивів також була досить значною: *смертонька* і под., але в загальнонародній мові їх залишилося менше, ніж в українській, наприклад: *головишка, горюшко, долюшка, кручинушка*);

б) прихильність мовця до всього «свого» і взагалі потрібного, «корисного» — як його інтимізація: *хазяйствечко* («— <...> Гріх Бога гнівить, живемо — не тужимо. <...> Слава Богу! *Хазяйствечко* — повна чаша». — Панас Мирний. Повія; пор. вище вживання цього ж демінутива з іншою конотацією; уживання цього демінутива припадає в основному на період до 1917 року), «*взьми вилка й підкинь сіncia*», «Ото краму того надбає [баба], попродасть, гроші зіб'є, купить *худобинку: коненята, бички, овечатка*» (Дніпрова Чайка), «*Раціон для великої рогатої худоби складався з "травиці", "листячка", "пійлечка", "борошенця"*» (Остап Вишня)⁸;

в) добродушність мовця, його некваплива розважливість. Це виявляється, зокрема, в числівниках, займенниках, займенникових прислівниках і частках (відтінок, у сучасній українській мові вже значною мірою десемантизований, формалізований): *двійко, двоєчко, оденький, всенький, саменький, отакенький, такечки, туточки* (у російському просторіччі також є подібна форма, але зі значно меншою частотністю вживання), *тамечки, теперечки, осьдечки, ондечки, тесечки, тесеньки*.

Два останні відтінки конотації пестливості походять від манери мовлення «простих людей», тобто переважно селян (у минулому), але якщо в другому з них справді можна вбачати певні елементи соціальної «неактивності», то перший свідчить про турботливість «господаря» і є вираженням не якоїсь абстрактної «мрійливості», а, навпаки, цілком конкретної практичності, прагматизму.

3.2. По-друге, в ряді випадків такі демінутиви являють собою тільки певну стилістично забарвлену форму без відповідного змісту — це своєрідні штампи, що виникали в народній поезії як механічне перенесення демінутивно-емоційного оформлення на різні слова⁹, якими є, зокрема, й деякі назви «ворогів»: *татарочки, турки-яниченьки* (у думі: «А на свої слуги, / Турки-яниченьки, / Зозла гукає [баша] <...>»), *воро(і)женьки* (у тих контекстах, що не мали в собі іронічної конотації в її різних відтінках), *розбійнич-*

⁸ Пор. таке, наприклад, трактування демінутивів з різними емоційно-оцінними значеннями в українській народній поезії: «“Чи ту, мамо, сватать, що *дрібненько* ходить?” питає син у своєї матері. “Сватай, синку, й людей питай, чи *ділечко* робить”. “Робить вона діло, да все *хорошенько*”. Тут три речення підряд, і в кожному — цілком своєрідне вживання зменшувальних суфіксів: якщо в “*дрібненько*” чується відтінок пестливості, то в “*ділечко*” нема й тіні останнього, оскільки слово тут означає “серйозне ставлення до діла”, “справжнє діло”, а в “*хорошенько*” явно чується “посилення” якості <...>» [Мандельштам : 35].

⁹ Подібно, наприклад, до вживання у фольклорі деяких цілком позбавлених змісту постійних епітетів («козацьке тіло, чумацьке *біле*»), звертань (так, у думі «Козак Голота» зі словами «татарине, ой сидий, бородатий» до татарина звертається навіть його дружина).

ки¹⁰ і под. (таке саме стилістичне явище було характерним і для російської народної поезії: *вороженьки*, *воры-разбойнички*, «злодейская *смертушка*», «*Енералушка* [ходить] по *армеюшке*» — про ворожого генерала і ворожу армію і т. ін. [Мандельштам : 324–329]). Пор. міркування про особливості ментальності трьох східнослов'янських народів (звичайно, уже в їхньому далекому минулому) на основі частотності функціонування подібних механічно вживаних демінутивів в їхній народній поезії: у білоруській поезії, особливо духовної тематики, їх кількість найбільша («Нібито доля злощасної країни викликала цю дивну мову самоприниження»), за нею стоїть російська («на кожному кроці *смеретьшка*, *тоскичюшка*, *разлукушка*, *напрасничка* (напраслина), *остудушка*, *худобушка*, *обидушка*, *горюшка*, *хворобушка*, *несчастьишко* і под.)), звідси — висновок щодо обох цих народів: «<...> повне знеособлення, повне нівелювання почуття, цілковита одноманітність у вираженні самоприниження чується як у цілому народі, пригнічуваному умовами історичного та соціального характеру, так і окремих груп осіб, пригнічуваних умовами індивідуальних страждань». Найменшою мірою явище «неусвідомлюваності і формалізму» в уживанні демінутивних одиниць характерне для української народної поезії [Мандельштам : 329–331, 352–353].

3.3. По-третє, оскільки нова українська літературна мова формувалася на основі народнорозмовної мови з досить відчутною наявністю фольклорних елементів, питома вага емоційно-оцінних демінутивів у структурі її розмовного та художнього стилів є істотно помітнішою порівняно з російською літературною мовою, яка більшою мірою орієнтувалася на писемно-книжні традиції. Більше того, в українській художній літературі XIX — початку XX ст. такі демінутивні форми нерідко культивувалися свідомо — як наслідування, плекання «справжньої» української мови, навіть без урахування тих функціонально-стильових і експресивно-стилістичних відмінностей, які мають бути між різними сферами використання літературної мови. Звідси, наприклад, перенасичення цими формами авторської мови в оповіданнях Марка Вовчка: «дала білу *сорочечку*, дала *водиці*», «усе якось було *скорботненько* й *тихенько*, *смирненько*», значна їх частотність в оповіданнях Архипа Тесленка: «*Миколка*, Прокопів *хлопчик*, такий *школярник гарнесенький* був: *смирненький*, *соромливенький*, *м'явенький*, як *дівчинка*. Та ще ж такий *чорнобривенький*, *білолиценький*, *носок невеличкий*, *щічки круглесенькі*, ще й *чубок* кучерями», а також форма *воріженьки* у вірші, який став національним і державним гімном України: «Згинуть наші *воріженьки*, як роса на сонці»¹¹. Це, в свою чергу, сприяло посиленню переконаності в тому, що в

¹⁰ Наприклад: «<...> “Із-за того зеленого гаю / *Розбійнички* виглядають...” То здобичники, здичавілі у нетрях, обідрані, голодні, чигають на чумацьке добро, вичікують слухного часу, коли б в одну мить, по слову ватажка, кинутися на табір. Махнув рукою ватажок — і розбійники облягли навколо табір. “Що найстарший та й *розбійничок* / На воронім коні грає <...>» (Михайло Коцюбинський. На крилах пісні).

¹¹ До речі, в Павла Чубинського, автора первісного тексту, була форма *вороги*, а не *воріженьки* (див., наприклад: Павло Чубинський. Ще не вмерла Україна / упоряд. Ф. Погребенник. Київ, 1991, с. 5). Однак подібні фольклорні демінутиви фігурують і в сучасних спробах оновлення тексту цього гімну: «Хто виборов *свободоньку*, / Повік не вмирає! (Павло Кислий. Живи вічно, Україно. — Вечірній Київ, 10.09.1996). Такі демінутивні форми виступають у стилізаціях під фольклор і в російській мові, пор. відомий зразок пародіювання подібної стилістики: «Степные горизонты источали такие бодрые запахи, что, будь на месте Остапа какой-нибудь

такому мовно-стилістичному явищі знаходить свій вияв відповідна особливість української ментальності, хоча насправді ми маємо тут справу лише з однією із проблем пошуків стилістичних домінант української літературної мови (справжніх чи тільки уявних у свідомості певних кіл українського суспільства) — проблемою її етнографізації [див. про такі тенденції в розвитку нової української літературної мови, зокрема: Шевельов : 66–68; на сучасному матеріалі: Тараненко 2024а : 731–743]. Зіставляючи, наприклад, відомі рядки О. Пушкіна «Вновь я посетил / Тот уголок земли, где я провел / Изгнанником два года незаметно...» і переспів Михайла Старицького «Я знову тут, у рідній стороні, / У тім селі, де літа *молоденькі*...», «характерний багатьма сторонами, як-от оце підсолоджене і пересолоджене “*молоденькі*”», Максим Рильський, відзначаючи «любов Старицького до здрібнєлих і пестливих слів», зауважує: «Взагалі боротьба з цими “ніжнесенькими словами” в українській мові тільки в наші часи закінчилась [очевидно, ще не зовсім. — О. Т.] перемогою мужнього слова» [Рильський : 216]. Якщо в таких рядках народної пісні, як «А козак дівчину та й *вірненько* любить, / А зайнять не посміє» («Ой у полі вітер віє...»), пестливу форму вжито цілком відповідно до змісту, то, наприклад, у відомому «бойовому» вірші Миколи Вороного «За Україну» (1917 рік): «О Україно, о любо ненько, / Тобі *вірненько* присягнем!» — це лише данина народнопісенній традиції¹².

Традиції такої уваги до використання пестливих деминутивів в українській художній літературі, звичайно, тією чи іншою мірою простежуються й дотепер. Пор., наприклад, у позначеннях особи (якщо точніше, то жінки) за родом занять, місцем народження / проживання, національністю — з кількох популярних у різні роки пісень:

*Я шахтарочка сама,
Звуть мене Маруся,
В мене чорних брів нема,
Та я не журюся.
Шахтарочка, молодесенька,
В мене чорних брів нема,
Та я не журюся ...*

(з дуже популярної в 50-ті роки пісні «Шахтарочка», текст Сергія Воскресасенка, музика Григорія Верьовки);

*Я полтавочка-селянка,
Не Наталка, не Улянка <...>*

(з пісні «Полтавська полька», текст Василя Юхимовича, музика Олександра Білаша, у відомому виконанні Діани Петриненко);

крестьянский писатель-середнячок, <...> тут же на месте начал бы писать <...> новую повесть, начинающуюся словами: “Инда взопрели озимые. Рассупонилося солнышко, расталдыкнуло свои лучи по белу светушку”» (И. Ильф, Е. Петров. Золотой теленок). Однак у російській літературній мові фольклорний елемент посідає менш помітне місце порівняно з українською літературною мовою.

¹² Дослідник нормативно-стильових тенденцій у новій українській літературній мові констатував: «<...> невдачею закінчилася спроба прищепити сучасній книжній українській мові навіть <...> суфіксовані форми прикметників і прислівників типу <...> *самісінький, всенький, <...> очевидячки, теперечки, заразісінько* і под., спроба, викликана тим, що в них вбачали характерну ознаку української мови взагалі. Але ці форми були характерною ознакою тільки народнорозмовної української мови» [Пилинський : 202].

Кажуть люди: я сама наче *квіточка*,
 Що пливають мої слова, як та *річечка*,
 Що душа моя співає, мов *сонілочка*.
 А я просто українка, *україночка*,
 А я просто українка, *україночка*.

(приспів з пісні «Україночка», текст Андрія Демченка, музика Геннадія Татарченка, у відомому виконанні Оксани Білозір).

Українські філологи «нової хвилі» оперують подібними мовними фактами як одним з аргументів на підтвердження тези про «жіночість» української ментальності¹³, у проєкції на мовну стилістику художньої літератури підкреслюють схильність її до «мамізму»¹⁴, наприклад: «“Сюсюкання” й зловживання зменшувально-пестливими афіксами стало прикметою модерних часів й остаточно закріпилося у постмодерністському кітчі» (з наведенням також фамільярно-пестливих зворотів «мовного етикету» на зразок *будь ласочка*, *Оленочко* *Петрівно* — у звертанні) [Монахова : 123–124].

3.4. По-четверте, ставлячи явище більшої продуктивності зменшувально-пестливих суфіксальних дериватів в українській мові порівняно з російською в залежність тільки від особливостей «української душі»¹⁵, слід водночас мати на увазі, що й серед збільшувально-підсилювальних (часто з конотацією грубуватості) утворень українська літературна мова також демонструє більшу продуктивність (як один з наслідків більшої питомої ваги в її стильовій структурі одиниць розмовного шару), пор., наприклад, серед прикметників: рос. *толстуций*, *толстенный* — укр. *товстючий*, *товстючий*, *товстезний*, *товстелезний*, *товстенний*, *товстелючий* [Голубовська : 66].

Тому серед чинників наявності таких відмінностей у зіставлюваних мовах (літературних) слід обов'язково зважати також на різну схильність їхніх словотвірних систем узагалі до залучення / творення розмовних суфіксальних дериватів зі значенням розміру, інтенсивності й тим самим оцінки, тобто власне мовні як функціонально-стильовий, так і стилістично-структурний фактори. На рівні окремих слів останній із цих чинників може зумовлювати більшу продуктивність творення пестливих демінутивів у російській мові — наприклад, *зорька* («Люблю порыбачить на зорьке»), прислівники *утречком*, *вечерком*.

Більшою мірою відкритості української літературної мови (порівняно з російською літературною мовою) до проникнення в її структуру елементів

¹³ Пор., наприклад: «Жіночість українців — історично обумовлена домінанта національного характеру. <...> Суто жіноча традиція вираження ніжності — демінутивний афекціонізм — визначна риса українського словотвору, яка одразу впадає в очі», тоді як, наприклад, у російській мові цього незрівнянно менше (у російському фольклорі — тільки в плаканнях і причитаннях) [Безпаленко : 37].

¹⁴ «Мамізм» (англ. *momism* — від *mom* «матуся») — у різних напрямках сучасної американської і західноєвропейської соціології це: а) надмірна прив'язаність дорослих дітей до своєї матері на шкоду їхній самостійності (особливо це стосується чоловіків); як вторинні щодо цього: б) зовнішній образ і стиль поведінки «справжньої жінки» (на противагу агресивно-чоловічому «мачизму»); в) примат «жіночої» концепції життя в суспільстві, а також г) слово, мовний зворот, моралізаторська сентенція, звичайні у «виховному» спілкуванні матері з дітьми.

¹⁵ Пор., наприклад: «Немає потреби доводити, що ці [зменшувально-пестливі. — О. Т.] суфікси відповідають певним струнам української душі, бо як би такі словотвірні елементи могли без цього виникнути в мові і вживатися в мовленні?» [Радевич-Винницький 1997 : 216].

розмовної стихії можна пояснити також помітніше в ній явище повної або майже повної дедемінутивізації — поступової втрати демінутивним суфіксом як зменшувального значення: *будка*, *вуздечка*, *голка*, *книжка*, *куток*, *ліска*, *місток*, *ножик*, *пилка*, *пучок*, *рівчак*, *річка* (у Грінч., наприклад, зовсім відсутнє *ріка*), *садок*, *свічка*, *сітка*, *скибка*, *ставок*, *ціпок*, *шибка*, так і пестливої конотації: *дівка* (стилістично нейтральне), *жінка*, *тітка*; *синичка*, *соловейко*; *грушка*, *сливка* (у російській мові, крім *будка*, це одиниці або зі значно менш відчутною втратою зменшувального значення: *книжка*, *ножик*, *речка*, або з рідшою вживаністю: *иголка*, *свечка*). Це також, хоч і рідше, явище більшої або меншої деаугментативізації: *грязюка* — від *грязь* «розм'якла від води земля» (це вже не обов'язково в значенні «велика грязь»), *залізяка* (є й рос. *железяка*), *каменюка*, *муляка* (те саме, що *мул*), *пилюка*.

4. Про найзагальніші чинники впливу на формування конотативно-емоційного комплексу демінутивних утворень. Отже, гаданої дзеркальної відповідності між системою зменшувально-емоційних суфіксів української мови і усталеним образом української ментальності насправді немає, оскільки не все в цій мовній сфері визначається особливостями національного характеру й темпераменту, а розглянутий вище український матеріал свідчить, що й сама «українська душа» не є втіленням тільки всього «наскрізь позитивного».

Особливості комплексу демінутивно-емоційних утворень, що їх можна вважати зумовленими в своїй основі специфікою національної ментальності, визначаються насамперед соціально-історичними та меншою мірою географічними чинниками¹⁶. Так, вплив географічно-кліматичного фактора, який цілком однозначно вгадується, наприклад, в утворенні псл. **sъlnьse* «сонце» — як пестл. до **sъlnь*, можна припустити у випадку наявності / відсутності та частотності функціонування демінутивів від іменників — назв пір року. Продовжуючи думку А. Гавронського про невідповідність відмінностей у польській мові між частим у вживанні *wiosenka*, набагато рідшим *latko* і повною відсутністю демінутивів від *jesień* і *zima* [Gawroński : 204], можна вказати на наявність у російській мові демінутивів тільки від *зима* — досить частотного, причому не тільки в народній поезії, а й у розмовній мові, *зимушка* (у словнику В. Даля подано також пестл. *зимка*, *зимочка*, *зимонька*, зневажл. *зимишка* «неморозна, малосніжна зима», підсил. *зимища* «сувора або довга зима»: Даль, т. 1, с. 605; пор. також у ФО: *русская зима*, *русский мороз* — сильний мороз: Даль, т. 3, с. 540), тоді як в українській мові найчастотнішим, очевидно, є *літечко*, а наявні також *зимонька* і *веснонька* обмежуються функціонуванням у мові фольклору та поезії¹⁷.

¹⁶ Пор. характеристику впливу географічних, соціально-історичних і гендерних чинників в інтерпретації деяких авторів, що писали про український демінутив: це краса української природи, обмеженість функціонування й, відповідно, структурного розвитку української мови сферою мовлення українського селянина, який «завжди глибше відчуває красу природи, ніж мішухи та інтелігенція», й особливо української селянки (за відсутності в структурі українського етносу так званих вищих верств, які намагалися б творити штучну літературно-наукову мову, «розвоєм мови кермував не сухий, тверезий і безглядний інтелект, а ніжне почуття»), постійна соціальна пригніченість українського селянина, адже горе робить людей емоційно вразливішими й чуйнішими [Кривоносок : 498–499].

¹⁷ Пор. впливи географічного чинника при творенні метафор, символів, порівнянь з фітонімами і фаунонімами в різних мовах, наприклад: *калина*, *верба*, *тополя* в українській мові — *береза*, *рябина* в російській мові.

Серед чинників соціального характеру ¹⁸ можна виділити такі.

4.1. Фактор соціальної диференціації в історії російського і українського народів (якщо говорити точніше, то не «українського народу» як такого, в цілому, а його суспільних верств з українською мовою спілкування), що сформувався в умовах суспільно-економічних формацій з різким міжстановим поділом (для слов'янських мов писемного періоду це феодальне суспільство: пор., наприклад, *моужикъ* «селянин» — від *моужь* «доросла особа чоловічої статі; вільна особа (чоловічої статі); шанована, знатна особа (чоловічої статі)» з розумінням соціально нижчого як фізично меншого або біологічно недорослого) ¹⁹, але діяв і якоюсь мірою продовжує діяти в обох мовах по-різному [див. про відбиття соціальної диференціації суспільства на рівні граматичних і словотвірних категорій, наприклад: Тараненко 1986 : 98–107]. У російській мові, як уже відзначалося, на формування специфічного комплексу емоційно-оцінних значень демінутивних утворень для характеристики, у тому числі й самохарактеристики, соціально нижчих верств суспільства з погляду вищих верств вплинула сувора ієрархічна структура відносин між вищим і нижчим (це явище привертало увагу дослідників ще на матеріалі латинської мови: так, у комедіях Плавта вживання демінутивних форм з афективними значеннями найбільшою мірою характерне для мовлення рабів порівняно з іншими персонажами [див., наприклад: Nakamies : 8; Сенів : 26]). Але, з іншого боку, в мовному середовищі соціальних верхів російського суспільства сформувалася й власна система пестливих демінутивів для іменування «своїх»: *маменька, папенька* і под.; в особових іменах: якщо до нижчих — *Митька, Алексашка, Катька* і под. ²⁰, то між своїми — *Митенька, Сашенька, Катенька* і под. ²¹ У цьому ж середовищі, а згодом і в міському побуті, в мовленні інтелігенції стала виявлятися й така, наприклад, конотативна модель демінутивів, як фамільярно-пестливе оформлення жіно-

¹⁸ Поряд із найзагальнішим прагматичним чинником, залежно від якого позитивні і негативні оцінки розподіляються між назвами того, що вважається приємним, потрібним або ж неприємним, шкідливим, не охоплюючи той номінативний фонд, що позначає нейтральні або звичні речі: пор. наявність пестл. *неділька*, нар.-поет. пестл. *недільенька* і *суботонька* за відсутності демінутивів від назв інших днів тижня; пор. також досить широку наявність, порівняно з описуваними тут мовами, чеських пестливих дериватів від *pivo* [Volek : 415].

¹⁹ Пор. у досить прямолінійному твердженні (можливо, навіть з певною поступкою постулатам марризму): «За допомогою суфіксів суб'єктивної оцінки виражаються відмінності класових, групових стилів, своєрідності соціальних характерів» [Виноградов : 113].

²⁰ Ще в першій половині XIX ст. з обуренням відзначали, що кріпосницька Росія «являє собою жахливе видовище країни, де люди торгують людьми, <...> країни, де люди самі себе називають не іменами, а кличками: Ваньками, Васьками, Стешками, Палашками» [Белинский : 359].

²¹ Пор. щодо соціальної ієрархізації подібних форм у старій Росії: «<...> когда она [народжена поза шлюбом дочка князя й селянки, взята на виховання в поміщицький дім. — О. Т.] выросла, вышла полугорничная, полувоспитанница. Ее так и звали средним именем — не Катька и не Катенька, а Катюша» (Лев Толстой. Воскресение). Прагнення українського міщанства переносити це у своє середовище викликало глузування, як, наприклад, у комедії Миколи Куліша «Отак загинув Гуска» (1925 рік), де дочки головного героя фігурують як *Устонька, Настонька, Христонька* і под. (самі ж вони іменують своїх батьків *папонька* і *мамонька*), а навіть на, здавалося б, нейтральні форми *Устя, Настя* і под. він реагував дуже болісно: «[Гуска (скрикнув):] Загину, а так своїх власних дочок не називав і не назову-с. Мужичок з них, когуток, хоч як хочете, — не зроблю».

чих імен за допомогою суфіксів на позначення особи чоловічої статі: *Лизок* (*Лизочек*), *Верок* (*Верунчик*), *Светок* (*Светик*), *Нинок*, *Танюшик* і под.²²

На комплекс емоційно-оцінних нашарувань системи українських демінутивів більший відбиток, як відзначалося вище, наклали емоційні особливості мовлення «простого» народу — з одного боку, з підвищеним елементом пестливості, співчуття, жалю до близьких і всього близького, до себе, в тому числі як прихильності господаря до всього «свого», але, з другого боку, з «простішою» стилістикою побутового спілкування, яка прагне уникати «сюсюкання»²³. На відміну від російської літературної мови, конотативна система демінутивів української літературної мови однорідніша в емоційно-оцінному плані й, можливо, дещо «простіша» (очевидно, як відбиття більшої соціальної однорідності, особливо в минулому, українськомовного середовища). Якщо тенденція до етнографізації і фольклоризації української літературної мови зумовлювала плекання в ній і одиниць на зразок *воріженьки*, тобто форм з конотацією пестливості там, де її зовсім не потрібно, то в межах тенденції до «простішої» стилістики спілкування як цілком звичайне можна розуміти, наприклад, звертання брата до сестри *Галько* (так «простіше» й, можливо, більш «по-чоловічому», а не «по-жіночому»), а не *Галю*: «Ти, Галько, не смійся, що я так пишу, це наша рідна мова» (з листа Петра Панча, у майбутньому відомого письменника, на початку 20-х років — цит. за: Іван Дзюба. Бо то не просто мова, звуки... Київ, 1990, с. 79)²⁴. У загальному контексті такої стилістики українські письменники прибирали собі в XIX столітті такі гіпокористичні псевдоніми з народнорозмовних, а не офіційних форм особових імен, як *Грицько* Основ'яненко, *Грицько* Григоренко, *Панько* Куліш. Ця тенденція до пошуків «справжніх» стилістичних домінант української літературної мови — з прагненням культивувати елементи народнорозмовної мови, «простішу» стилістику — знов активізувалася в сучасній мовній практиці [див.: Тараненко 2024а: 724–731], приводячи (ніби на протигагу тенденції, в руслі якої функціонують форми на зразок *воріженьки*) до заміни звичніших у сучасному розмовно-побутовому мовленні форм з пестливою конотацією на нейтральні або й дещо знижені (особливо в художній літературі, перекладній кіно- і телепродукції). Наприклад: «шовкова (нейлонова, кримпленова і под.) *кохтина*», а не звичайне в розмовній мові *кофточка* (таке поєднання прикметників на позначення модних / дорогих тканин і іменника, який викликає враження передусім небагатого поношено-

²² Пор. подібне явище в деяких інших європейських мовах, як-от пол. *matek*, *matuś* «мама», *żonuś* «дружина» (*mój żonuś*), *Zosik* «Zofia»; чес. *Ludouš* «Ludomira», *Luliku!* «Ludmila»; франц. *Louison* «Louise», *Madelon* «Madeleine», *Jeannot* «Jeanne» і т. ін. [див., наприклад: Obrębska : 65–91; Oberpfalcer : 240; Frei : 241; див. також: Тараненко 1989 : 125; Вежбицкая : 124–128, 168–169].

²³ Така «проста» стилістика, звичайно, була й усе ще лишається характерною (причому навіть більшою мірою, ніж для української мови: пор., наприклад, досить звичайне звертання на «ты» до незнайомих і навіть у спілкуванні дітей з дорослими) і для розмовного мовлення «простих» верств російського суспільства. Однак загальна стилістична палітра і мовний етикет сучасного російського розмовно-побутового спілкування все-таки визначаються в основному стилістикою «міського» («інтелігентнішого») мовлення.

²⁴ Таке «простіше», а з погляду стороннього спостерігача ніби вже й грубіше вживання особових імен не можна прирівнювати до функціонування імен, особливо жінок, у мовній практиці регіону Галичини [див., наприклад: Тараненко 2024б : 581], де гіпокористичні форми на зразок *Дарка*, *Євка*, *Ірка* (як і пол. *Hanka*, *Irka* та ін.) сприймаються як цілком стилістично нейтральні [пор.: Warchoń : 125].

го одягу, не поодинокі в мові творів сучасних письменників і журналістів); назву популярного російського телесеріалу «Моя прекрасная няня» в українських субтитрах на телеканалі «Студія 1+1», який показував його українським глядачам 2005 року й пізніше, було перекладено як «Моя прекрасна нянька»; «— Няня!» (до санітарки в лікарні — з іншого російського телефільму) — «— Нянько!» (в українських субтитрах), так само в державному «Класифікаторі професій» (2010 р.): *нянька*, хоча пор., наприклад, у межах менш офіційних різновидів офіційно-ділового стилю: «На роботу потрібні: гувернантка або няня <...>» (з оголошень). Якщо словники сучасної російської мови подають слово *няня*, а в назвах осіб за спорідненістю слова *дядя*, а також *бабушка* як основні, а слова *нянька*, *дядька*, *баба* — як стилістично обмеженіші (співвідношення між словами *тётя* і *тётка* подається по-різному), то в словниках сучасної української мови основними формами є вторинні за походженням форми *нянька* (так, наприклад, і в СУМ-20, але в ньому ж — тільки *радіоняня*), *дядько*, *тітка* і первинне *баба*, тоді як *няня*, *дядя* (пор. *дядина* «дружина дяді»), *бабуся* — на другому місці. «Своєї» загальноукраїнської нейтрально-ввічливої (на відміну від підкреслено пестливих *тітонька*, *тіточка*, *тітуся*) форми від давніх *тета*, *тетька* сучасна українська літературна мова фактично не має: у розмовній мові колишньої підросійської України вживають російзм *тьотя* (*тьотя Галя* і под.), а на території колишньої підпольської України — полонізми *цьота*, *цьоця* (хоча продовжує вживатися й давнє *тета*). У перекладах досить численних на українському телебаченні (до 2014 року) російських телефільмів лунали або частіше писалися в субтитрах форми з незвичним для вуха / ока звичайного носія української мови стилістичним поєднанням на зразок *дядьку Толю!*, *тітко Галю!*

Для системи українських емоційно-оцінних демінутивів менш характерним є також застосування до жінок найменувань з «чоловічими» пестливими суфіксами, хоча, наприклад, у міському побуті Галичини, де українська мова повніше функціонувала в міському середовищі, такі випадки були, очевидно, звичнішими: «Боїться [Марія], що Ірка <...> кине́ться їй на шию і за своїм звичаєм почне осипати її ласкавими назвиськами — «*мусику*», «*тусику*», «*мамусику*», аби тільки, нарешті, замилити сліпій мамі очі» (Ірина Вільде); «Чи є в світі краща зірка, / як моя кохана *Ірка*? / ... / *Ірчик*, *Ірчик*, / личко в тебе як папірчик...» (пісня «Ірчик» Романа Купчинського — з репертуару січових стрільців).

4.2. Фактор державності / бездержавності цих народів в історії їхньої ментальності. Для російської мови «державний» вплив можна припустити, по-перше, у формуванні широкого діапазону емоційно-оцінних конотацій у демінутивних за походженням одиницях з усіх сфер суспільного життя — як наслідок її вільного функціонування в суспільстві. Наприклад, *уголёк* у мові шахтарів і про шахтарів: «Дашь уголёк!», «Идут шахтеры в бой за уголёк!» (з відомої колись пісні) і под., у власних назвах: «Уголёк» (назва ресторанів у містах Донбасу; попередня назва футбольної команди «Шахтёр» / «Шахтар»; попередня назва фірмового поїзда за маршрутом Донецьк — Київ «Донбас» та ін.)²⁵; *больничка* «лікарня» (у тюремно-табірному жаргоні). По-друге,

²⁵ Хоча між рос. *уголёк* і укр. *вугіллячко* існують певні структурні відмінності, все ж основним чинником, що зумовлює таке вживання російського слова і фактичну неможливість дібрати до нього в однакових контекстах український відповідник, слід визнати, безперечно, соціальний, тобто існування природного для нього

в наявності помітного струменя соціально «наступальних» (агресивних) емоційних конотацій — іронії, насмішкватості, зневаги, який таким чином розширив коло своїх застосувань від принизливих характеристик соціально нижчих верств доби феодалізму (з погляду вищих верств: див. вище п. 2.1), — зокрема, у творенні пейоративних етнонімів на позначення інших, переважно сусідніх народів: *армяшка, полячишка, япошка* і под.²⁶ Для української мови ймовірність впливу чинника бездержавності можна вбачати (крім, природно, значно меншої наявності обох щойно названих стилістично-оцінних явищ, характерних для російського демінутива) в розвитку стилістики «мейозисного» мовлення: див. п. 3.1.2 (втім, тут може бути певний вплив і попереднього та наступного факторів).

4.3. Фактор національних особливостей мовного етикету, що виявляється у прямішій, безпосереднішій та активнішій манері спілкування в росіян і стриманішій манері в українців і, в свою чергу, може бути наслідком як дії попереднього чинника, так і неоднакового охоплення їхньої масової, народної культури впливом мовного етикету сусідніх європейських народів.

5. Деякі підсумкові зауваження. У складному комплексі чинників творення і вживання емоційно-оцінних демінутивів фактор національної ментальності й темпераменту не можна як ігнорувати, так і, навпаки, абсолютизувати²⁷. Переконалися в останньому, очевидно, значно легше: досить порівняти, наприклад, багатший набір конотативних демінутивів в українській або італійській мовах і бідніший — у болгарській або французькій мовах (при тому, що за характером емоційності носії цих мов — українці і болгар, італійці і французи — різняться між собою, очевидно, все-таки меншою мірою) або, з іншого боку, британський і американський варіанти англійської мови (з практично однаковим — досить скромним — інвентарем таких суфіксів при безперечній відмінності національних характерів стриманіших англійців і емоційно безпосередніших американців). Факти, які б однозначно вказували на наявність впливу національного темпераменту на

мовного середовища. Пор. різні спроби добору до нього українських відповідників: крім *вугіллячко*, це також *вуглик* — наприклад, як власна назва: «Вуглик» (пивбар у м. Павлоград, один з дитсадків у м. Добропілля Донецької області), а також явний російзм *вуглох*: «— У нас на шахті дивляться не на вареники, а на добичу... На вуглох, зрозуміло?» (Юрій Яновський).

²⁶ Так, за свідченням літописця, щодо того, що слово *хохол* викликало різке неприйняття з боку українського козацтва: «В бытность <...> казаков в походах вместе с стрельцами и сайдачниками российскими терпели они от сих солдат частые и язвительные насмешки по поводу бритья своих голов. Солдаты оные, бывши еще тогда в серых зипунах и в лычаных лаптях, небритыми и в бородах, то есть во всей мужичьей образине, имели, однако, о себе непонятное высокомерие или какой-то гнусный обычай давать всем народам презрительные названия, как-то *полячишки, немчурки, татаришки* и так далее. По сему странному обычаю называли они казаков чубами и хохлами, а иногда и безмозглыми хохлами, а сии сердились за то до остервенения, заводили с ними ссоры частые и драки, а наконец нажили непримиримую вражду и дышали всегдашним отвращением» (История русов или Малой России / Сочинение Георгия Кониского. Москва, 1846, с. 145); з не меншим сарказмом — про події 1708–1709 рр., коли жителі України приводили в розташування російських військ полонених шведів: «<...> давали ему жалованье, сначала деньгами по несколько рублей, а напоследок по чарке горилки с приветствием: “Спасибо, *хохлёнок!*”» (с. 209).

²⁷ Пор., наприклад, твердження одного з представників сучасної російської лінгвокультурології, що багатство зменшувально-пестливих суфіксів російської мови свідчить про добре ставлення росіян до світу [Тер-Минасова : 153–155].

конотативні особливості системи демінутивних суфіксів відповідної мови, простіше добирати в межах якоїсь однієї мови. Так, наприклад, відомо, що в баварському та австрійському діалектах німецької мови система демінутивних іменників представлена значно повніше, ніж у діалектах північних регіонів Німеччини. У разі проведення міжмовних зіставлень така однозначність висновків може ставати менш категоричною. Так, факт певної відповідності між наявністю в тих чи інших мовах багатшого / біднішого набору демінутивів і рівнем емоційності носіїв цих мов не можна, очевидно, заперечувати, наприклад, при зіставленні слов'янських або романських мов з германськими. Однак і в цьому разі такий висновок ускладнюється тим, що ця відмінність словотвірних систем зазначених груп мов не обмежується тільки демінутивними утвореннями, а характеризує весь інвентар їхніх словотвірчих суфіксів і взагалі їхню структуру²⁸. І вже в будь-якому разі, наприклад, неможливо пояснити велику кількість конотативних суфіксальних дериватів до іменника зі значенням «мати» в слов'янських мовах і значно меншу їх кількість у германських мовах різним ставленням носіїв цих мов до матері. Крім того, в основі міжмовних відмінностей можуть лежати особливості не стільки власне емоційності, скільки експансивності в її вираженні [пор.: Gawroński : 217]²⁹. Можливо, саме так можна витлумачити, зокрема, твердження А. Вежбицької про більшу емоційну насиченість російської мови порівняно з польською [Вежбицкая : 34–35, 54–55]³⁰.

Підсумовуючи все сказане про укр. *воріженьки* й узагалі про мотиваційні основи емоційно-оцінних конотацій системи українських демінутивів і традиції їх уживання, слід ще раз наголосити, що творення і функціонування цих одиниць визначається складним комплексом як позамовних, так і власне мовних чинників. Це: а) дійсна зумовленість їх у відповідних випадках найзагальнішим прагматичним (з розподілом позитивних і негативних оцінок між назвами приємного, потрібного — неприємного, шкідливого) і конкретнішими соціально-історичними та географічними факторами життя українського народу, що, в свою чергу, могло, безперечно, стимулювати формування відповідних аспектів його національної ментальності; б) формування

²⁸ Пор., наприклад, пояснення досить значної кількості (більше 10) та частотності вживання емоційно-оцінних (переважно зменшувально-пестливих) демінутивів в іспанській мові, особливо в народів Латинської Америки, гіперемоційністю, безпосередністю та спонтанністю у вияві душевного стану цих народів — на відміну від досить скромного набору таких одиниць в англійській мові з емоційною стриманістю жителів Великої Британії [Фирсова : 53]. Безперечно, і різна продуктивність демінутивних утворень у цих зіставляваних мовах, і різна за особливостями вияву емоційність їхніх носіїв — це все так, але ж не слід випускати з уваги й того факту, що ці мови взагалі досить відмінні за своїми структурними характеристиками.

²⁹ Пор. також, наприклад, помітне місце в словотвірній системі італійської мови виражень завищеної оцінки — зокрема, в суперлативах прикметників: *bellissimo*, *bravissimo* і под. [див., наприклад: Рылов : 133–135].

³⁰ Щодо експансивності мовлення росіян, то тут указують насамперед на московське мовлення: «Багато написано про відмінність петербурзької мови від московської. Крім усього іншого, можна було б виділити одну істотну характеристику старомосковського мовлення: воно значно експресивніше й голосніше лунало, ніж петербурзьке. У Москві була (і, ймовірно, лишається) величезною роль інтонації, тембрових характеристик, модуляцій голосу. І крім того — жесту, соматичних засобів. Тут яскравіші барви, пронизливіші голоси, різкіші рухи, гучніший сміх» (В. С. Елистратов. Быт и речь ушедшей Москвы. — Русская речь, 1996, № 2, с. 72).

нової української літературної мови переважно на народнорозмовній основі з наявністю також фольклорного елементу, тобто стильові традиції літературної мови; в) як наслідок цього — порівняно висока продуктивність словотвірної системи української мови в плані творення розмовних дериватів як зі зменшувальними, так і, навпаки, зі збільшувальними суфіксами, що мають значення розміру, інтенсивності й на цій основі — оцінки, тобто фактор особливостей мовної структури (високою регулярністю творення демінутивних дериватів відзначається, як уже було сказано, також нова чеська літературна мова, однак у ній це прямий наслідок впливів не народнорозмовної основи, а навіть навпаки — її книжного характеру, запрограмованого ще діячами чеського Відродження орієнтування на якомога повнішу системність її словотвірної структури); г) неоднозначність у різних випадках емоційно-оцінних комплексів зменшувально-пестливих за походженням форм аж до їх переосмислення й навіть повної їхньої десемантизації в багатьох фольклорних і розмовних демінутивах, що, звичайно, потребує уваги до адекватнішого як уживання їх з боку мовців, так і розуміння їх з боку мовознавців.

ЛІТЕРАТУРА

- Безпаленко А. М. Гендер і національний характер у лінгвістичному висвітленні. *І слово ваше отзовется... : К 80-летию со дня рождения Е. С. Отина*. Київ : Изд. дом Дмитрия Бурого, 2012. С. 33–45.
- Белинский В. Г. Письмо к Гоголю. *В. Г. Белинский о Гоголе* / ред. С. И. Машинский. Москва : ОГИЗ, 1949. С. 351–363.
- Божко Н. М. Рідна мова як засіб самоідентифікації українців та етнозберігаюча складова етнічної свідомості. *Українська мова вчора, сьогодні, завтра в Україні і світі* : зб. наук. пр. Н.-д. ін-ту українознавства. 2006. Т. 9. С. 86–94.
- Булаховский Л. А. Исторический комментарий к русскому литературному языку. Киев : Рад. шк., 1958. 488 с.
- Вежбицкая А. Язык. Культура. Познание. Москва : Рус. словари, 1996. 416 с.
- Верещагин Е. М., Костомаров В. Г. Язык и культура. Москва : Индрик, 2005. 1040 с.
- Виноградов В. В. Русский язык. Москва; Ленинград : Учпедгиз, 1947. 784 с.
- Голубовська І. О. Етнічні особливості мовних картин світу. Київ : Логос, 2004. 284 с.
- Дяконенко В. М. Здрібнілі форми в українській мові. *Зб. секції граматики укр. мови* / ред. О. Курило. Київ, 1930. Кн. 1. С. 73–113.
- Жайворонок В. Українська етнолінгвістика. Київ : Довіра, 2007. 262 с.
- Козловская Т. Л. «Разинь, душенька, свой ротик». *Рус. речь*. 1996. № 2. С. 47–52.
- Кочерган М. П. Основи зіставного мовознавства. Київ : Академія, 2006. 424 с.
- Кривоносюк П. Здрібнілі форми в українській мові (завваги до психології української нації). *Рідна мова*. 1935. Ч. 11. С. 498–502.
- Кульчицький О. Світовідчужання українця. *Українська душа* / відп. ред. В. Храмова. Київ : Фенікс, 1992. С. 48–65.
- Мандельштам И. Э. Об уменьшительных суффиксах в русском языке со стороны их значения (к истории поэтического стиля). *Журн. М-ва нар. просвещения*. Санкт-Петербург, 1903. Июль. С. 34–66. Август. С. 317–353.
- Монахова Т. В. Народництво, модернізм і постмодернізм у лінгвістиці. Миколаїв : Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2015. 300 с.
- Пилинский Н. Н. Сопоставительно-стилистическая характеристика словообразовательных средств. *Сопоставительная стилистика русского и украинского языков* / ред. В. И. Кононенко. Киев : Вища шк., 1980. С. 95–112.

- Пилинський М. М. Мовна норма і стиль. Київ : Наук. думка, 1976. 288 с.
- Пінчук О., Червак П. Нариси з етно- та соціолінгвістики. Київ : Просвіта, 2005. 152 с.
- Радевич-Винницький Я. Україна: від мови до нації. Дрогобич : Відродження, 1997. 360 с.
- Радевич-Винницький Я. Етикет і культура спілкування. Київ : Знання, 2006. 291 с.
- Рильський М. Пушкін українською мовою. *Максим Рильський. Зібрання творів у двадцяти томах*. Київ : Наук. думка. Т. 16. 1987. С. 212–222.
- Римаренко Ю. І. Українська емоційність. *Мала енциклопедія етнодержавства* / Ю. І. Римаренко (ред.). Київ : Генеза, 1996. С. 146–147.
- Рылов Ю. А. Аспекты языковой картины мира: итальянский и русский языки. Москва : Гнозис, 2006. 304 с.
- Сенив М. Г. Семантико-стилистические функции деминутивных образований в латинском языке раннего периода : автореф. дисс. ... канд. филол. наук. Киев, 1972. 28 с.
- Суслова А. В., Суперанская А. В. О русских именах. Ленинград : Лениздат, 1991. 220 с.
- Тараненко А. А. Языковая семантика в ее динамических аспектах. Киев : Наук. думка, 1989. 256 с.
- Тараненко О. О. Відображення суспільного сприйняття світу в семантиці мови. *Мова і культура* / відп. ред. В. М. Русанівський. Київ : Наук. думка, 1986. С. 91–137.
- Тараненко О. Укр. *воріженьки*: дзеркало національної ментальності? *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei der Slaven : Gedenkschrift fur George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages* / A. Danylenko and S. Vakulenko (Hrsg.). München; Berlin : Verlag Otto Sagner, 2012. С. 231–244.
- Тараненко О. О. Українська літературна мова кінця ХХ — першої чверті ХХІ ст.: стан і тенденції розвитку. Київ : Укр. мовно-інформ. фонд, 2024а. Ч. 1. 888 с.
- Тараненко О. О. Українська літературна мова кінця ХХ — першої чверті ХХІ ст.: стан і тенденції розвитку. Київ : Укр. мовно-інформ. фонд, 2024б. Ч. 2. 813 с.
- Тер-Минасова С. Г. Язык и межкультурная коммуникация. Москва : Слово, 2000. 624 с.
- Ткаченко О. Мова і національна ментальність. Київ : Грамота, 2006. 240 с.
- Українська душа / відп. ред. В. Храмова. Київ : Фенікс, 1992. 128 с.
- Фирсова Н. М. О национальных характерах испаноязычных и англоязычных народов в сопоставительном плане. *Филол. науки*. 2004. № 2. С. 51–58.
- Фуфаева И. В. Уход от категоричности оценки с помощью диминутивов как проявление современного русского этикета. *Вежливость и антивежливость в языке и коммуникации* / ред. И. А. Шаронов. Москва : Полит. энциклопедия, 2018. С. 287–291.
- Храмова В. До проблеми української ментальності. *Українська душа* / відп. ред. В. Храмова. Київ : Фенікс, 1992. С. 3–35.
- Чернецький В. К. Деминутивні форми інфінітива в українській мові. *Мовознавство*. 1970. № 5. С. 42–48.
- Шевельов Ю. Потебня і стандарт української літературної мови. *Мовознавство*. 1992. № 3. С. 57–68.
- Штепа П. Укладачеве слово. *П. Штепа. Словник чужослів : Знадібки*. Торонто : Іван Гладун і сини, 1977. С. XIII–XLII.
- Frei H. La grammaire des fautes. Paris : Geuthner, 1929. 317 p.
- Gawroński A. Wartość uczuciowa deminutywów. A. Gawroński. *Szkice językoznawcze*. Warszawa etc. : Gebethner i Wolff, 1928. S. 199–217.
- Hakamies R. Étude sur l'origine et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes. Helsinki : Suomal. Tiedekat, 1951. 151 p.

- Hasselrot B. Études sur la formation diminutive dans les langues romanes. Uppsala : A.-B. Lundequistska Bokhandeln; Wiesbaden : Otto Harrassowitz, 1957. 344 p.
- Manjšalnice v slovanskih jezikih: oblica in vloga [Zora, 113] / ured. I. S. Breznik. Maribor etc. : Univerza v Mariboru, 2015. 647 s.
- Oberpfalzer F. Rod jmen v češtině. Praha : Karlova univerzita, 1933. XIV + 352 s.
- Obrębska A. Technika spieszceń w dzisiejszej polszczyźnie. *Język Polski*. 1929. Nr. 3. S. 65–91.
- Volek B. Semantic Properties of Noun Diminutives (Based on Czech and Russian Data). *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists* (Sofia, 1988) : *Linguistics* / ed. by A. M. Schenker. Columbus, Ohio : Slavica, 1988. P. 415–421.
- Warchoń S. Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalnym -k- i -c-. Warszawa; Łódź : PWN, 1984. 416 s.

ДЖЕРЕЛА

- Грінч. Словарь української мови : в 4 т. / зібрала ред. журн. «Киевская старина» / упоряд. з дод. влас. матеріалу Борис Грінченко. Київ : [Б. в.], 1907–1909.
- Даль. Даль В. И. Толковый словарь живого великорусского языка : в четырех томах / совмещенная редакция изданий В. И. Даля и И. А. Бодуэна де Куртенэ в современном написании. Москва : ОЛМА-ПРЕСС, 2004 [перше видання — 1863–1866 pp.].
- СУМ-20. Словник української мови : у 20 т. / наук. кер. проекту В. А. Широков. Київ : Наук. думка; Укр. мовно-інформ. фонд, 2010–2025. Т. 1–16.

Дата надходження до редакції: 07.02.2026

Дата надходження після рецензування: 19.03.2026

Дата затвердження редакцією: 28.05.2026

REFERENCES

- Belinskii V. G. (1949). Pis'mo k Gogolyu. V. G. Belinskii o Gogole. S. I. Mashinskij (Ed.). Moscow: OGIZ, 351–363. [In Russian].
- Bezpalenko A. M. (2012). Hender i natsionalnyi kharakter u linhvystychnomu vysvitleni. *I slovo vashe otzovetsya...*: K 80-letiyu so dnya rozhdeniya E. S. Otina. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho, 33–45. [In Ukrainian].
- Bozhko N. M. (2006). Ridna mova yak zasib samoidentyfikatsii ukraintsiv ta etnozberihaiucha skladova etnichnoi svidomosti. *Ukrainska mova vchora, sohodni, zavtra v Ukraini i sviiti*: zbirnyk naukovykh prats Naukovo-doslidnoho instytutu ukrainoznavstva. Vol. 9, 86–94. [In Ukrainian].
- Bulahovskij L. A. (1958). Istoricheskij kommentarij k russkomu literaturnomu yazyku. Kyiv: Radianska shkola. [In Russian].
- Chernetskyi V. K. (1970). Deminutyvni formy infinityva v ukrainskii movi. *Movoznavstvo*, (5), 42–48. [In Ukrainian].
- Diakonenko V. M. (1930). Zdrinbili formy v ukrainskii movi. *Zbirnyk sekti hramatyky ukrainskoi movy*. O. Kurylo (Ed.). Book 1. Kyiv: [no publ.], 73–113. [In Ukrainian].
- Firsova N. M. (2004). O natsional'nyh harakterah ispanoyazychnykh i angloyazychnykh narodov v sopostavitel'nom plane. *Filologicheskie nauki*, (2), 51–58. [In Russian].
- Frei H. (1929). La grammaire des fautes. Paris: Geuthner.
- Fufaeva I. V. (2018). Uhod ot kategorichnosti ocenki s pomoshch'yu diminutivov kak proyavlenie sovremennogo russkogo etiketa. *Vezhlyvost' i antivezhlyvost' v yazyke i kommunikacii*. I. A. Sharonov (Ed.). Moscow: Politicheskaya enciklopediya, 287–291. [In Russian].
- Gawroński A. (1928). Wartość uczuciowa deminutywów. A. Gawroński. *Szkice językoznawcze*. Warszawa etc.: Gebethner i Wolff, 199–217.

- Hakamies R. (1951). Étude sur l'origin et l'évolution du diminutif latin et sa survie dans les langues romanes. Helsinki : Suomal. Tiedeakat.
- Hasselrot B. (1957). Études sur la formation diminutive dans les langues romanes. Uppsala : A.-B. Lundequistska Bokhandeln; Wiesbaden: Otto Harrassowitz.
- Holubovska I. O. (2004). Etnichni osoblyvosti movnykh kartyn svitu. Kyiv: Lohos. [In Ukrainian].
- Khramova V. (1992). Do problemy ukrainskoi mentalnosti. *Ukrainska dusha*. V. Khramova (Resp. Ed.). Kyiv: Feniks, 3–35. [In Ukrainian].
- Kocherhan M. P. (2006). Osnovy zistavnoho movoznavstva. Kyiv: Akademiia. [In Ukrainian].
- Kozlovskaya T. L. (1996). «Razin', dushen'ka, svoj rotik». *Russkaya rech'*, (2), 47–52. [In Russian].
- Kryvonosiuk P. (1935). Zdribnili formy v ukrainskii movi (zavvahy do psykhologhii ukrainskoi natsii). *Ridna mova*, (11), 498–502. [In Ukrainian].
- Kulchytskyi O. (1992). Svitovidchuvannia ukrainsia. *Ukrainska dusha*. V. Khramova (Resp. Ed.). Kyiv: Feniks, 48–65. [In Ukrainian].
- Mandel'shtam I. E. (1903). Ob umenshitel'nykh suffiksah v russkom yazyke so storony ih znacheniya (k istorii poeticheskogo stilya). *Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya*. Saint Petersburg, 1903. Jul, 34–66. Aug, 317–353. [In Russian].
- Manjšalnice v slovanskich jezicich: oblica in vloga [Zora, 113]. (2015). I. S. Breznik (Comp.). Maribor etc.: Univerza v Mariboru.
- Monakhova T. V. (2015). Narodnytstvo, modernizm i postmodernizm u linhvistytsi. Mykolaiv: Vydavnytstvo ChDU im. Petra Mohyly. [In Ukrainian].
- Oberpfalcer F. (1933). Rod jmen v češtině. Praha: Karlova univerzita.
- Obrębska A. (1929). Technika spieszczeń w dzisiejszej polszczyźnie. *Język Polski*, (3), 65–91.
- Pinchuk O., Chervak P. (2005). Narysy z etno- ta sotsiolinhvistyky. Kyiv: Prosvita. [In Ukrainian].
- Pylynskyi M. M. (1976). Movna norma i styl. Kyiv: Naukova dumka. [In Ukrainian].
- Pylynskyi N. N. (1980). Sopostavitelno-stilisticheskaia kharakteristika slovo-obrazovatelnykh sredstv. *Sopostavitelnaia siylistika russkogo i ukrainskogo yazykov*. V. Y. Kononenko (Ed.). Kyiv: Vyshcha shkola, 95–112. [In Russian].
- Radevych-Vynnytskyi Ya. (2006). Etyket i kultura spilkuvannia. Kyiv: Znannia. [In Ukrainian].
- Radevych-Vynnytskyi Ya. (1997). Ukraina: vid movy do natsii. Drohobych: Vidrozhennia. [In Ukrainian].
- Rylov Yu. A. (2006). Aspekty yazykovoj kartiny mira: ital'yanskij i russkij yazyki. Moscow: Gnozis. [In Russian].
- Ryl'skyi M. (1987). Pushkin ukrainskoii movoiu. *Maksym Ryl'skyi. Zibrannia tvoriv u dvadtsiaty tomakh*. Kyiv: Naukova dumka. Vol. 16, 212–222. [In Ukrainian].
- Rymarenko Yu. I. (1996). Ukrainska emotsiionist. *Mala entsyklopediia etnoderzhavstva*. Yu. I. Rymarenko (Ed.). Kyiv: Heneza, 146–147. [In Ukrainian].
- Seniv M. G. (1972). Semantiko-stilisticheskie funkci deminutivnykh obrazovaniy v latinskom yazyke rannego perioda. Abstract of Cand. of Philol. Sc. Diss. Kyiv. [In Russian].
- Shevelov Yu. (1992). Potebnia i standart ukrainskoi literaturnoi movy. *Movoznavstvo*, (3), 57–68. [In Ukrainian].
- Suslova A. V., Superanskaya A. V. (1991). O russkikh imenah. Leningrad: Lenizdat. [In Russian].
- Taranenko A. A. (1989). Yazykovaya semantika v ee dinamicheskikh aspektah. Kyiv: Naukova dumka. [In Russian].
- Taranenko O. O. (2024a). Ukrainska literaturna mova kintsia XX — pershoi chverti

- XXI st.: stan i tendentsii rozvytku. Part 1. Kyiv: Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (2024b). Ukrainiska literaturna mova kintsia XX — pershoi chverti XXI st.: stan i tendentsii rozvytku. Part 2. Kyiv: Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond. [In Ukrainian].
- Taranenko O. O. (1986). Vidobrazhennia suspilnoho spryiniattia svitu v semantytsi movy. *Mova i kultura*. V. M. Rusanivskyi (Resp. Ed.). Kyiv: Naukova dumka, 91–137. [In Ukrainian].
- Taranenko O. (2012). Ukr. vorizhenky: dzerkalo natsionalnoi mentalnosti? *Studien zu Sprache, Literatur und Kultur bei der Slaven: Gedenkschrift für George Y. Shevelov aus Anlass seines 100. Geburtstages und 10. Todestages*. A. Danylenko, S. Vakulenko (Hrsg.). München; Berlin: Verlag Otto Sagner, 231–244.
- Ter-Minasova S. G. (2000). Yazyk i mezhkul'turnaya kommunikaciya. Moscow: Slovo. [In Russian].
- Tkachenko O. (2006). Mova i natsionalna mentalnist. Kyiv: Hramota. [In Ukrainian].
- Ukrainska dusha. (1992). V. Khramova (Resp. Ed.). Kyiv: Feniks. [In Ukrainian].
- Vereshchagin E. M., Kostomarov V. G. (2005). Yazyk i kul'tura. Moscow: Indrik. [In Russian].
- Vezhbitskaya A. (1996). Yazyk. Kul'tura. Poznanie. Moscow: Russkie slovari. [In Russian].
- Volek B. (1988). Semantic Properties of Noun Diminutives (Based on Czech and Russian Data). *American Contributions to the Tenth International Congress of Slavists* (Sofia, 1988): *Linguistics*. A. M. Schenker (Ed.). Columbus, Ohio: Slavica, 415–421.
- Vinogradov V. V. (1947). Russkij yazyk. Moscow; Leningrad: Uchpedgiz. [In Russian].
- Warchoł S. (1984). Geneza i rozwój słowiańskich formacji ekspresywnych z sufiksalmym -k- i -c-. Warszawa; Łódź: PWN.
- Zhaivoronok V. (2007). Ukrainiska etnolinhvistyka. Kyiv: Dovira. [In Ukrainian].

SOURCES

- Hrinch. Slovar ukrainskoi movy: In 4 vols. (1907–1909). Zibrala redaktsiia zhurnalu «Kievskaia starina». B. Hrinchenko (Comp.). Kyiv: [no publ.]. [In Ukrainian].
- Dal' Dal V. Y. (2004). Tolkovoye slovar' zhivogo velikorusskogo yazyka: in 4 vols. V. Y. Dal', I. A. Boduena de Kurtene (Eds). Moscow: OLMA-PRESS. 1st ed. 1863–1866. [In Russian].
- SUM-20 Slovnyk ukrainskoi movy: in 20 vols. (2010–2025–). V. A. Shyrokov (Project Chief). Kyiv: Naukova dumka; Ukrainskyi movno-informatsiinyi fond. Vol. 1–16.– [In Ukrainian].

Received: 07.02.2026

Received in revised form: 19.03.2026

Accepted: 28.05.2026

Oleksandr TARANENKO

O. O. Potebnia Institute of Linguistics of the National Academy of Sciences of Ukraine

4 Hrushevskoho Str., Kyiv, 01001, Ukraine

E-mail: oataran99@gmail.com

<https://orcid.org/0000-0002-0269-8954>

THE UKRAINIAN DIMINUTIVE AS A MANIFESTATION OF NATIONAL MENTALITY: YES AND NO

This article highlights that the motivational grounds for the emotional and evaluative connotations of Ukrainian diminutives system and of tradition their use (e. g.,

воріженьки (*vorizhenky*) cannot be attributed solely or primarily to the peculiarities of the Ukrainian national mentality, as is often the case, — to Ukrainian «cordocentrism». The formation and use of such units depend on a considerably more complicated complex of both extralinguistic and inherent linguistic factors. These include: a) their actual determination in relevant cases by the most general pragmatic factors (with the distribution of positive and negative evaluations between the names of the pleasant and necessary versus the unpleasant and harmful) and more specific socio-historical and geographical factors of the Ukrainian people's life, which, in turn, undoubtedly can stimulate the formation of corresponding aspects of their national mentality. However, the emotional-sensual component actually present in such forms is not limited to the expression of affection (there are also several other connotative complexes); b) the formation of the modern Ukrainian standard language mainly on a vernacular (colloquial) basis, including a significant folk element, that is the stylistic traditions of the standard language. Therefore, in a number of cases, such diminutives represent only a certain stylistically colored form without a corresponding content (these are peculiar clichés that arose in folk poetry); c) consequently, the relatively high productivity of the Ukrainian word-formation system in creating colloquial derivatives with both diminutive and, conversely, augmentative suffixes. These suffixes, denoting size and intensity, provide a basis for evaluative meaning, that is a factor of the language's structural peculiarities.

Keywords: Ukrainian diminutive, language and mentality, Ukrainian mentality, Ukrainian «cordocentrism», Ukrainian *воріженьки* (*vorizhenky*).